

RELIGIØST MANGFOLD I ISRAEL OG PALESTINA

KRISTIN JOACHIMSEN

Den lille landstripen mellom Jordan-elva og Middelhavet - et område på størrelse med Hedmark fylke (27.000 km²) – vekker stort engasjement i ulike deler av Norge, både politisk og religiøst. Israel og Palestina setter ulike følelser i sving hos mange nordmenn, innenfor et spekter av sympatier og antipatier. Ofte enn når det gjelder andre steder i verden, brukes vennemetaforen, hvor folk posisjonerer seg eller blir posisjonert som Israelsvenn og Palestinavenn. Mens mange har sterke meninger om regionen, er kunnskapsnivået varierende. Jeg tror en viss kunnskap om forholdene der er viktig for å kunne forstå noe av mekanismene som slår ut. Vi har å gjøre med lag på lag av historie, myter og virkelighetsoppfatninger. Historisk sett har regionen vært kjennetegnet av religiøst mangfold som har vært preget av både konflikt og fredelig sameksistens.

Artikkelen behandler religiøst mangfold i Israel og Palestina. Dette omfatter landet som jødene ble lovet av Gud og der Jesus vandret omkring og forkynte evangeliet. Det rommer byen Jerusalem, med Tempelhøyden, som er hellig for jøder, som stedet der det første og det andre templet stod. Stedet er også hellig for muslimer, som kaller det *Haram al-Sharif*, og hvor Al-Aqsa-moskeen og Klippedomen står. Klippemoskeens gullkuppel gjør islam til den mest synlige religionen i Jerusalem i dag. I Jerusalem finner vi også Gravkirken, som er bygd over Golgata, der Jesus ble korsfestet. I Betlehem ble Rakel begravd og Jesus født, og i Hebron ligger forfedrene og -mødrene Abraham, Sara, Isak, Rebekka, Jakob og Lea begravd i patriarkenens hule. I dag er det religiøse mangfoldet også synlig ved at flere rituelle markeringer og tidsrytmer lever side om side.¹ For eksempel feires det ulike påsker – både jødisk (pesah), ortodoks og katolsk/protestantisk – etter ulike festkalendere. Andre synlige uttrykk viser seg i klesdrakt, som igjen

1 Den jødiske kalenderens 13 måneder beregnes ut fra månefaser og justeres for å falle sammen med solåret og årstidene. De ortodokse kristne bruker den julianske kalenderen, som retter seg etter solåret, og katolske og protestanter benytter den gregorianske kalenderen, som er en justert variant av den julianske. Den islamske kalenderen er månebasert, fordelt på 12 måneder som forskyves hvert år i forhold til solåret, dvs. at den ikke følger årstidenes syklus.

er knyttet til både kultur, sedvane og mote. Ytterligere en del av dette mangfoldige bildet er matvaner, som også er forbundet med kultur, hvor for eksempel muslimske og kristne palestinere, så vel som sefardiske jøder, har mange felles mattradisjoner.

Jeg vil starte med noen refleksjoner rundt religion som analytisk kategori. Jeg vil særlig fokusere på forholdet mellom religion og identitet, som igjen er tett forbundet med både historiske, kulturelle, sosiale og politiske forhold. Deretter vil jeg ta for meg den religiøse demografien i Israel og Palestina, før jeg går nærmere inn på de tre største religiøse tradisjonene i regionen, alle med utspring fra Midtøsten. Jeg vil her vise hvordan et stort spekter av jøder, kristne og muslimer lever med interne spenninger mellom for eksempel religiøse og sekulære, og hvor den politiske situasjonen gjør at de ulike religiøse gruppene også lever i konflikt med hverandre.

RELIGION SOM ANALYTISK KATEGORI

Religion kan studeres fra mange innfallsvinkler. Den kan for eksempel analyseres ut fra et sett av ideer, som teologi og etikk, og ut fra formell organisering, som for eksempel synagoge, kirke, moske (som har ulike funksjoner). Religion kan undersøkes både på individ- og gruppenivå, og på elite- og «bakkenivå», og man kan studere forholdet mellom religiøse tekster og forskjellige fortolkninger som ulike religiøse utøvere har av disse. Religion er det vi kaller fortolkende, hvor religiøse tradisjoner utfoldes i kontekster som er i stadig endring, noe som fører til at den religiøse praksisen også er i kontinuerlig forandring. En analyse av religiøs praksis må knyttes til den spesifikke konteksten: jødisk, kristen og muslimsk er ikke det samme overalt, heller ikke innad i Israel og Palestina.

For noen tiår siden regnet sosiologer og religionsforskere med at religion etterhvert ville dø ut som en konsekvens av sekularisering, i det minste i vestlige samfunn. Men som vi ser, har det ikke gått slik. Vitenskap og teknologi har ikke ført til at mennesker slutter å leve med paradokser og motsetninger, og kanskje kan man si at troen på at mennesker søker logikk og rasjonalitet er overdrevet. Religionsforskere er nå mer opptatt av å se hvordan religion ikke er et marginal, adskilt og privat område, men en dimensjon ved kultur og samfunn generelt. Religion kan betraktes som et symbolsystem som inngår i en bredere kontekst, for eksempel som en vesentlig faktor i både meningsdannelse og tilhørighet, hvor religiøs argumentasjon bidrar til å legitimere samfunnsordninger og politiske styresett og gir rammer for individers liv, når det gjelder for eksempel kjønn og klasse (Gilhus og Mikaelson 2012). Familieretten (for eksempel fødsel, ekteskap, skilsmisse, begravelse, arv) er et eksempel hvor religiøse føringer er tydelige i en rekke samfunn, også i Israel og Palestina.

Et særlig fokus har vært rettet mot forholdet mellom religion, identitet og politikk. Identitet er et komplekst begrep; identitetsdannelser foregår ikke isolert, men inngår i en større sammenheng og er relasjonelt betinget. Religion er en viktig identitetsmarkør, hvor religiøse grupper forholder seg til den større religionen de er en del av, jf. forholdet mellom ortodokse jøder og jøder som definerer et jødisk levesett annerledes. Religiøse grupper relaterer seg også til andre religioner, jf. forholdet mellom kristne og muslimske palestinere. Dessuten har individer flere identiteter samtidig, jf. hvordan det kan være vesentlig å identifisere seg som både kristen og palestinere, noe som innebærer doble lojaliteter. Religiøs identitet er videre tett forbundet med historiske, kulturelle, sosiale, politiske og økonomiske forhold. Som vi skal se etter hvert, har religion snarere fått fornyet betydning i Israel og Palestina. En undersøkelse av religiøst mangfold i dette området vil vise at forholdet mellom religion, identitet og politikk er sentralt, hvor religion inngår som et element i beskrivelse av det en definerer som sin kultur eller i en politisk argumentasjon. Her brukes religiøs tilhørighet både til å legitimere fiendebilder og til å arbeide for forsoning mellom grupper i konflikt.

RELIGIØS DEMOGRAFI I ISRAEL OG PALESTINA

Når man undersøker det religiøse mangfoldet i Israel og Palestina, er det viktig å se på den religiøse demografien, altså befolkningssammensetning ut fra religiøs tilhørighet.² Staten Israel har en befolkning på 8 millioner, hvor 75% er jøder, 17,5% muslimer, 2% kristne, 1,6% drusere og 3,9% «annet» (pr. 2013, jf. CIA World Factbook).³ Andre typer religiøsitet vi finner i Israel er for eksempel buddhister, hinduer, nyreligiøsitet, og bahai med verdenssentret plassert på Karmelfjellet i Haifa, som med sine store hager og sitt spektakulære tempel er svært synlig i landskapet og et populært turistmål i landet.

På Vestbredden bor det over 2,7 millioner palestinere og 371.000 jødiske bosettere (plass bopettingene i Øst-Jerusalem, 12-14% av den totale befolkningen på Vestbredden, inkludert Øst-Jerusalem). På Vestbredden er 80-85% muslimer, 1-2,5% kristne og 1% annet (pr. 2015, jf. CIA World Factbook). På Gazastripen bor det vel 1,8 millioner palestinere, hvor 98-99% er muslimer, 1% kristne og 1% «annet» (pr. 2015, jf. CIA World Factbook). Mens antallet kristne palestinere

2 Demografi er både et sentralt og samtidig et politisk sensitivt tema i studiet av religiøs og geografisk tilhørighet. Fordi religiøse grupper ikke er homogene, kan kriterier for å identifisere dem føre til feilkilder. Demografi er et særlig brennbar tema i et område hvor det foregår en kamp om tilhørighet, som blant annet er legitimert ved argumenter om kontinuerlig tilstedeværelse.

3 Av disse tallene bor ca. 20.500 israelske jøder på Golanhøydene og 211.640 i bosettinger i Øst-Jerusalem.

i Israel er relativt stabilt, er dette jevnt dalende når det gjelder kristne palestinere på Vestbredden.⁴

JØDISK MANGFOLD I ISRAEL OG BOSETTERE I PALESTINA

Den jødiske befolkningen i Israel er svært sammensatt. Staten Israel er definert som en jødisk og demokratisk stat, hvor ortodoks jødedom er den offisielle religionen. Landets tilbakevendingsslov («Law of Return», fra 1950) gir alle jøder og de av jødisk slekt rett til å få israelsk statsborgerskap. På grunn av den store immigrasjonen av jøder til Israel, er landet blant de mest flerkulturelle og flerspråklige samfunnene i verden. Hebraisk og arabisk er de offisielle språkene, mens engelsk, russisk, polsk, tysk, jiddisch, fransk, spansk, rumensk, ukrainsk, amharisk (etiopisk), tyrkisk og vietnamesisk er de vanligst brukte fremmedspråkene.

74,4% av de israelske jødene er født i Israel, 17,4% er immigranter fra Europa, Amerika og Oseania, 5,1% fra Afrika (for eksempel Egypt, Jemen, Etiopia og Marokko), og 3,1% fra Asia (for eksempel Iran, Irak, Syria og Libanon) (pr. 2013, jf. CIA World Factbook). Det bor blant annet over 1,3 million russere i landet, med en særlig stor innvandring etter at Gorbatsjov i sin tid åpnet for utvandring fra den tidligere Sovjetunionen.⁵ Mange av russerne har kommet på grunn av tilbakevendingssloven, det vil si at de kan vise til jødiske aner. Ikke alle disse er selv praktiserende jøder, men tilhører snarere den russisk-ortodokse kirke. Fra 1970-tallet har det vært en stor vekst i andelen haredim i Israel. Dette er retninger innen ortodoks jødedom som blant annet stiller seg avvisende til en moderne sekulær kultur.⁶ I følge en undersøkelse fra The Israel Central Bureau of Statistics fra 2010, regnet 8% av den jødiske befolkningen seg som haredim, 12% som religiøse, 13% som tradisjonelle-religiøse, 25% som tradisjonelle og 42% som sekulære (ynetnews). Andelen haredim er større i den yngre delen av befolkningen, og, blant annet fordi haredim får langt flere barn enn gjennomsnittet, er det en tendens til at denne andelen vokser raskt. De jødiske bosetterne på Vestbredden og i Øst-Jerusalem er sammensatt av ideologiske nasjonal-religiøse sionister, haredim og folk som har flyttet dit av økonomiske grunner, da de som bor der, får subsidierte boliger og lavere skatter og avgifter.

Hva det vil si å være jøde er et av de brennbare spørsmålene i den jødiske befolkningen i Israel dag, med en rekke ulike og til dels uforenlige definisjoner. Det er også grader av spenning mellom ulike varianter, som rommer både

4 Migrasjonen skjer på grunn av okkupasjonen, restriksjoner, politisk og religiøs radikaliserings, eller økte karrieremuligheter. Se også n. 15 nedenfor.

5 Det er egentlig ikke helt sakssvarende å kalle dem russere, da immigrantene kom fra alle de 15 tidligere sovjetiske republikkene.

6 Haredim er avledet fra et hebraisk verb som betyr «å skjelve», og kan oversettes «de som skjelver i ærefrykt for Gud».

religiøse, kulturelle og sosiale faktorer. Et kulturelt skille går mellom aksenasi, som er etterkommere av jøder fra Sentral- Nord- og Øst-Europa, og sefardi, som er etterkommere fra Spania, Nord-Afrika, Middelhavslandene og resten av Midtøsten. Dessuten brukes betegnelsen mizrahi om jøder som kommer fra de arabiske landene Irak, Syria, Libanon, Jemen og Egypt, så vel som fra persiske Iran. Andre spenninger omfatter forholdet mellom religiøse og sekulære jøder, israelske jøder og jøder i diaspora, og forholdet til konverterte jøder.⁷ Noen religiøse jøder advarer mot en sosial katastrofe som de mener uunngåelig vil følge med et sekulært, «gudløst», samfunn, mens andre ikke-religiøse jøder oppfatter slike folk som intolerante fanatikere. Som vi ser, er religion på ingen måte et endimensjonalt fenomen, verken sosialt, kulturelt eller emosjonelt!

Jødisk identitet har ofte vært forstått som en overlappende kombinasjon av religion, etnisitet og nasjon. Dette er knyttet til fortolkninger av pakten mellom Gud og Israel, slik det uttrykkes i Loven (Mosebøkene) og konsekvenser dette får for jødisk tro og praksis. Sentralt i denne pakten er løftet om landet Israel, som Gud ga til Abraham og slekten hans, slik det for eksempel kommer til uttrykk i 1. Mosebok 15:18-20 (jf. 1. Mosebok 12:7):

Den dagen sluttet Herren en pakt med Abram og sa: «Din ætt gir jeg dette landet, fra Egypterelven helt til Storelven, Eufrat, 19 landet til kenittene, keniittene og kadmonittene, 20 hetittene, perisittene og refaittene, 21 amorittene, kanaaneerne, girsasjittene og jebusittene.»

Dette «Stor-Israel» omfatter Gazastripen, Vestbredden, Libanon, Syria, Jordan og deler av Irak. Etter at israelittene ble spredt under det babylonske eksilet (587-539 fvt., inkludert det første templets fall) og deretter under romerne (jf. det andre templets fall i år 70 evt.), ble jødene spredt og levde i egne grupper i århundrer. Blant jøder i diaspora fantes det en forestilling om at Gud ville gripe inn, slik at de kunne vende hjem til Israel.

Jødisk assimilering, det vil si at jøder ble tatt opp og blandet sammen med det storsamfunnet de bodde i, førte til at jødiske tradisjoner ble tilpasset og endret, slik religion og kultur alltid blandes og endres. I det 19. århundre oppsto sionismen, en politisk og sekulær bestrebelse på å etablere et nasjonalhjem for jøder, med Theodor Hertz som pioner og Verdens sionistorganisasjon (etablert i 1897), som sentral institusjon. Mange ortodokse jøder avviste den politiske og sekulære sionismen, som de så på som avgudsdyrkelse, da de hevdet at sionistene dyrket landet i stedet for Gud og Loven (Toraen). Andre ortodokse jøder støttet den sionistiske bestrebelsen på å etablere en jødisk stat. De tragiske erfaringene med Holocaust, hvor 6 millioner jøder ble drept, var avgjørende for at staten Israel ble etablert i 1948. Jeg kommer tilbake til dette etter hvert.

⁷ Dessuten finnes det messianske jøder, også kalt Jesus-troende jøder eller kristne jøder, i Israel.

MUSLIMSK MINORITET I ISRAEL OG MAJORITET I PALESTINA

I 638 e. KR. kom muslimer til Jerusalem; da var byen under kristen dominans, og jødene hadde ikke hatt tillatelse til å komme til byen på 500 år, etter at de ble utvist av romerne. Da det muslimske kalifatet ble etablert og det ble arabisk dominans, fikk jødene igjen adgang til Jerusalem. De katolske korsfarerne (1099-1187) kastet ut både jøder og stedegne kristne, men da den muslimske politiske og militære lederen Saladin (1137/38-1193) kom til området i 1187, fikk jøder og stedegne kristne igjen komme til byen.

Jerusalem er islams tredje helligste by og Al-Aqsa-moskeen islams tredje største helligdom.⁸ For muslimene er Haram al Sharif stedet der profeten Muhammed steg opp til paradiset (Jannah). Her har bare muslimer adgang. Al-Aqsa-moskeen ble reist av Omar Ibn al-Khattab, på stedet der han ba etter at araberne erobret Jerusalem i 638. Klippemoskeen ble bygd i 691, til minne om Muhammeds himmelfart.

Majoriteten av muslimer i Israel er sunni.⁹ En muslimsk minoritet, reformistbevegelsen Ahmadiyya, har sitt hovedsenteret i Midtøsten i Haifa. Beduiner er muslimer med egne tradisjoner, mens drusernes religion har elementer av ulike religiøse tradisjoner, blant annet sjiaislam, kristendom og gnostisisme.

Muslimer utgjør den overveiende majoriteten på Vestbredden og Gazastripen, henholdsvis 80-85% og 98-99%. Forholdet mellom sekulære og religiøse muslimer kan illustreres gjennom etableringen av Hamas, en palestinsk politisk, religiøs og sosial bevegelse som ble grunnlagt i 1987, som falt sammen med starten på den første intifadaen (palestinsk opprør fra 1987 til 1993)¹⁰. Hamas har særlig forankring på Gazastripen, og mer varierende oppslutning på Vestbredden. Både gjennom sitt politiske charter fra 1988 og ved sine motstandshandlinger, har Hamas framstått som en militant islamistisk bevegelse, og et religiøst radikalt alternativ til andre palestinske aktører, først og fremst det største partiet innen PLO, al-Fatah, som blant annet ble oppfattet som korrupt og sekularisert (Tuastad 2014). Jeg kommer tilbake til dette etter hvert.

8 Mekka er islams helligste by. Her ligger gudshuset Kaba, som ble reist av Ibrahim (Abraham) og er målet for den muslimske pilegrimsreisen hajj, og qibla—den retningen muslimer vender seg når de ber. Medina er islams nest helligste by. Her er Masjid al-Nabawi («profetens moské»), hvor Muhammad er gravlagt.

9 Sunni utgjør 80–90 prosent av den globale muslimske befolkningen, mens 10–15 prosent er sjia-muslimer.

10 Intifada er et arabisk uttrykk som betyr «å riste av seg», og som brukes til å referere til opprør eller motstand.

KRISTNE MINORITETER I ISRAEL OG PALESTINA

Kristne i Israel og Palestina har røtter fra apostlenes tid. Mens de på et tidlig tidspunkt ble en majoritet, gikk kristendommen etter hvert over til å bli en minoritet. I dag utgjør kristne 2% av befolkningen i Israel, 1-2,5% på Vestbredden og 1% på Gazastripen. Kristendommen er kjennetegnet av splittelser i ulike retninger: Østkirkene, med den ortodokse og de orientalske-ortodokse (koptere, syrianere, armenere, eritreere og etiopiere) og den assyriske kirke på den ene siden, og Vestkirkene, med den katolske og de protestantiske kirkene på den andre.

I Israel finnes det ulike kirkesamfunn: gresk-ortodoks, melkittisk, russisk-ortodoks, katolsk, maronittisk¹¹, protestanter og andre.¹² De største kirkene i Palestina er den gresk-ortodokse og den katolske (latinsk), som begge har sine patriarker i Jerusalem. Dessuten er det en rekke andre mindre kirker, som gresk-katolsk, melkittisk, syrisk-ortodoks, armensk-ortodoks, angelikansk og protestantisk.¹³

Historisk sett kan man se en spenning mellom historiske, lokalt forankrede kirker, som ortodokse, koptere, armenere, og syrene, som kan føre sine spor langt tilbake i Det hellige land, og og kirker oppstått gjennom misjon og med større økonomiske og politiske ressurser, som katolske og protestantiske, på den andre siden. Samtidig som lokale gresk-ortodokse kristne, på samme måte som andre stedeagne grupper, ble rammet av katolske korsfarere, ble de også mistenkeliggjort av muslimer, siden korsfarerne var kristne. Den katolske kirke økte sin virksomhet igjen fra 1800-tallet av gjennom misjon, skoler og sykehus, og protestantene og de evangelikale kom etter, med samme type virksomheter. Misjonsmarken var den gresk-ortodokse kirke, da muslimene og jødene i liten grad konverterte.

ABRAHAMS OG KAINS BARN

Vi finner Abraham-skikkelsen i både jødedom, kristendom og islam, hvor fortellingene blir gjengitt ulikt og tolket forskjellig. Vi har å gjøre med tradisjoner fra Midtøsten som både har trekk som forener og trekk som sår splittelse. Ifølge

-
- 11 Den melkittiske kirken, etablert på 1700-tallet, er én av den katolske kirkens særkirker. Kirken følger den bysantinske ritus, bruker arabisk som liturgisk språk, og er underlagt patriarken i Damaskus, men anerkjenner paven som religiøst overhode. Den maronittiske kirken er også en katolsk kirke med østlig ritus, med størst utbredelse i Libanon.
 - 12 Thorbjørnsrud (2015) viser til at PewResearchCenter og The Israel Central Bureau of Statistics oppgir omtrent samme antall kristne i Israel, hhv. 150 000 og 158 000. Ifølge Thorbjørnsrud er 10-12% av den palestinske befolkningen kristne (vel 100.000), og kristne palestinere utgjør omtrent halvparten av den totale kristne befolkningen i Israel. Jeg har ikke klart å skaffe sikre tall over de ulike kirkesamfunnenes medlemsmasse i Israel og Palestina.
 - 13 Kårtveit (2015) har analysert kristnes posisjon i Betlehem, hvor de i dag er truet av, blant annet, økende restriksjoner knyttet til okkupasjonen og spenninger forårsaket av endrede familie- og kjønnsnormer i byen. Han viser til at kristne har hatt tilhørighet til området helt tilbake til romersk tid, men begynte å utvandre fra Palestina lenge før både opprettelsen av staten Israel i 1948 og fremveksten av moderne islamisme.

Første Mosebok er Abraham israellittenes stamfar. Abraham er gift med Sara, og han er far til Ishmael, som er født av Hagar, og Isak, som er født av Sara. Abraham en velstående småfeeier som sammen med familien sin utvandret fra Ur i Mesopotamia, det vil si dagens Irak, og til Kanaan.

Guds utvelgelse av Abraham og slekta hans blant alle folkeslag, og guddommens løfte om å gi dem landet Israel, er sentralt i jødedommen. Utvelgelsen føres videre gjennom Saras sønn Isak. Isaks sønn Jakob får tolv sønner, som er stamfedre til Israels tolv stammer. Omskjæringen av Abraham er videreført som et tegn på det spesielle forholdet mellom guddommen YHWH og hans folk Israel. Abrahams villighet til å ofre sønnen Isak da Gud ba ham om det, har gjort ham til et forbilde på tro og lydighet.

I kristendommen er Abraham et forbilde for de troende som blir rettferdiggjorte for Gud ved tro og nåde, jf. 1. Mosebok 15:6: «Abraham trodde Herren og det ble regnet ham til rettferdighet» og tolkningen i Romerbrevet 4:3;11ff. Mens jøder og kristne leser slektstavla likt, fortolker kristne fortellingen som at den gjelder for alle troende. Her er det altså troen som er viktig, ikke etnisk avstamning. I islam videreføres utvelgelsen av Ibrahims religionsutøvelse gjennom Hajar (Hagar) og Ismail (Ishmael). Ismail blir stamfar til araberne og slekta hans knyttes til den folkegruppen som Muhammed kom fra.

I nyere tid har Guds løfte om landet Israel til Abraham og hans etterkommere fått fornyet aktualitet, som vi skal se nærmere på nå. Fortellingen om Abraham inngår i et større fortellingsmessig rammeverk: Hele Første Mosebok kan leses som en skildring av en familie som er i konflikt fra første stund, for eksempel i historien om Kain og Abel. Kain ble sjalu fordi Gud likte brorens offer best. Derfor drepte Kain broren sin, og ble lyst fredløs og flyktning (1. Mosebok 4:8-12). Abrahams barn er også Kains barn.

I Israel og Palestina er religion og politikk brennende tema, knyttet til årelange konflikter i regionen. Som vi har sett, er det mange overlappinger på det religiøse området. Jødene er en klar majoritet i Israel og muslimene i Palestina, men det er israelske jødiske bosettere på Vestbredden og muslimske og kristne palestinere som er israelske statsborgere. Spenninger mellom de ulike gruppene er særlig knyttet til opprettelsen av staten Israel. Staten Israel ble erklært 14. mai 1948 av David Ben Gurion, etter mandat fra Folkeforbundet (senere kalt FN), og etter at den britiske mandatperioden var over. Dette skjedde med protester fra arabiske land og med gjensidig krigføring. Dagen etter angrep arabiske land den nye staten, og Israel responderte med å erobre større områder enn det man var blitt enige om ifølge Delingsplanen. 750.000 palestinere flyktet eller ble fordrevet fra hjemmene sine i landet og dro til Libanon, Syria og Jordan, mens 150.000 ble igjen i den nyopprettede staten. Det Israel feirer som «Uavhengighetsdagen», altså uavhengighet fra britene, markerer palestinerne som al-Nakba «Katastrofen»;

sammenbruddet for det tradisjonelle palestinske samfunnet. Seksdagerskrigen i 1967, da Vestbredden med Øst-Jerusalem, og også Gazastripen, ble okkupert av Israel, førte til enda en flyktningestrøm, nå på 250.000. Gjennom naturlig vekst er det nå over fire millioner palestinske flyktninger.

For mange religiøse jøder var krigen i 1967 en særlig seier: den førte til at de fikk kontroll over de hellige stedene Jerusalem, med Tempelhøyden og Vestmuren, og Hebron. Både religiøse og sekulære jøder tok i bruk teologiske begreper for å beskrive seieren som en guddommelig frigjøring. Nasjonal-religiøse jøder mente at de var forpliktet til å etablere jødiske bosettinger i de okkuperte områdene på Vestbredden og Gazastripen, som de definerte som en del av det bibelske Israel som Gud hadde lovet dem (jf. 1. Mosebok 15:18).

For palestinere og arabere mer generelt innebar den israelske okkupasjonen i 1967 sosial, politisk og religiøs krise, med tap av kontroll over hellige muslimske steder som Al-Aqsa-moskeen og Klippedomen. Kombinert med et politisk vakuum, lå veien åpen for fremvekst av islamistiske grupper.

Den første intifadaen (1987-1993) illustrerte igjen at konflikten trengte en løsning. I 1991 startet forhandlinger i Madrid, og i 1993 kom Oslo-avtalen. Partene ble enige om en gradvis israelsk tilbaketrekning fra de okkuperte områdene på Vestbredden, og de frigitte områdene ble overgitt til De palestinske selvstyremyndighetene. Det ble forutsatt at palestinske motstandshandlinger skulle avta og at palestinerne måtte akseptere staten Israel. Oslo-avtalen ble møtt med motstand både blant jøder og palestinere i området. Avtaler som sikret at jøder kunne fortsette å bo i deler av Vestbredden og Gazastripen var en provokasjon for palestinere, som krevde at hele området skulle tilhøre en fremtidig palestinsk stat. Jøder hevdet at de av religiøse grunner ikke kunne gi fra seg det de kalte Judea og Samaria (bibelske navn for Vestbredden) til ikke-jøder («goyim»). Også blant sekulære jøder var oppfatningene om tilbaketrekning delte. I noen jødiske kretser ble avtalen oppfattet som et forræderi, og 14. november 1995 ble den israelske statsministeren Yitzhak Rabin (Arbeiderpartiet) myrdet av en israelsk jødisk, religiøs ekstremist, Yigal Amir. Dette førte til økt oppmerksomhet overfor den gryende polariseringa mellom ikke-religiøse og religiøse (også kalt «jødisk fundamentalisme») grupperinger. Mange trodde at Arbeiderpartiet ville vinne valget i 1996 på grunn av sympatistemmer. Men mange velgere ønsket ikke de fredsforhandlingene som Arbeiderpartiet var klare for, og valget ble en seier for det politiske høyre og de ortodokse, under det høyreorienterte Likud og Benjamin Netanjahus ledelse. Høsten 2000 brøt den andre intifadaen ut, også kalt Al-Aqsa-intifadaen. Dette ble utløst av at Ariel Sharon (som da var leder av Likud og statsministerkandidat) dro inn til Tempelhøyden, området rund Al-Aqsa-moskeen og Klippedomen, og som er hellig for både muslimer og jøder.

Palestinerne oppfattet Sharons opptreden som en provokasjon, og det kom til harde konfrontasjoner mellom sivile palestiner og israelske politi.¹⁴

Ariel Sharon møtte stor motstand fra bosetterbevegelsen da han som statsminister (for sitt nyopprettede parti Kadima) i 2005 besluttet å fjerne jødiske bosettinger på Gazastripen. Motstanden var begrunnet med at disse bosetterne anser Gazastripen for å være en del av det området som Gud har lovet jødene (jf. 1. Mosebok 15:18).¹⁵ Både når det gjelder motstanden mot Sharons inntreden på Tempelhøyden og motstanden mot tilbaketrekkingen fra Gazastripen, viser kraften i religiøse symboler seg, hvor de i begge tilfeller er tett forbundet med politisk argumentasjon.

Hamas kjemper for en selvstendig palestinsk–islamsk–stat, og anser en militær løsning som eneste mulighet for å nå dette målet. Gjennom sitt politiske charter og sine motstandsaksjoner forfekter organisasjonen at staten Israel må opphøre å eksistere, selv om enkelte av prinsippene fravikes gjennom pragmatisk realpolitikk. Ved å gå inn i den palestinske samlingsregjeringen i 2014, har Hamas akseptert Israels eksistens innenfor grensene fra før krigen i 1967.¹⁶ Oppslutningen om Hamas økte fra 1990-årene av. Partiet boikottet presidentvalget i 2005, men vant valget til den palestinske nasjonalforsamlingen i 2006, og dannet regjering under ledelse av Ismail Haniyeh. Denne regjeringen ble isolert av det internasjonale samfunnet gjennom sanksjoner, og i 2007 innførte Israel blokade av Gazastripen. Spenninger innad i det palestinske samfunnet førte til militære kamper mellom sikkerhetsstyrkene til Hamas og al-Fatah i 2007. Deretter har Hamas i praksis styrt Gazastripen frem til opprettelsen av samlingsregjeringen i 2014.

Israel-Palestina-konflikten er fremdeles kjennetegnet av mislykkede forsøk på fredsforhandlinger, og uløste spørsmål knyttet til de palestinske flyktingenes rett til å vende hjem, Jerusalems status, hva som skal skje med de ulovlige bosettingene (som blir stadig flere), sikkerhetstiltak og uavklarte grenser. Religion har blitt et sentralt symbol i den politiske konflikten om landområder. Et brennbart spørsmål handler om permanent kontroll over – ofte felles – hellige steder, og hvor vi ser en fremvekst av radikale, religiøse grupperinger.

14 Konflikten eskalerte ved at Israel, som følge av palestinske voldelige opprør, inkludert en rekke selvmordsbombinger, i 2002 begynte å bygge en mur som adskiller mesteparten av Vestbredden fra områder inne i Israel.

15 Israelske militære aksjoner mot Gazastripen, også kalt Gaza-krigene, i 2008, 2012 og 2014 (*Operation Warm Winter* og *Operation Cast Lead* i 2008; *Operation Pillar of Defence* i 2012; *Operation Protective Edge* i 2014), ble begrunnet med Hamas' rakettbeskytninger mot sivile mål i Israel. Som alt annet i denne regionen, holder det ikke med endimensjonale forklaringer. Bildet er svært komplekst

16 Hamas har med dette også akseptert etableringen av en selvstendig palestinsk stat på det resterende territoriet som tilhørte mandatområdet Palestina før etableringen av Israel i 1948, altså Vestbredden med Øst-Jerusalem, samt Gazastripen, dvs. den tostatsløsning som ligger i Oslo-avtalen, og som Hamas har avvist.

RELIGION OG DEMOKRATI

Staten Israel er altså definert som en jødisk og demokratisk stat. Helt siden etableringen av staten som et hjemland for jøder i 1948, har det vært en intern kontrovers i landet om Israel skal være et moderne vestlig land eller en jødisk stat med jødisk lov og skikk. Det er mange tegn på vestlig sekularisme i landet: religionsfrihet, allmenn stemmerett, maktfordelingsprinsipp styrt etter tre uavhengige myndigheter: lovgivende (Knesset), utøvende (regjeringen) og dømmende (Høyesterett) organer, et rasjonelt og omfattende byråkrati som regulerer og organiserer utdanningsmessige, sosiale og kulturelle forhold, politi, sikkerhetstjeneste og hær, som beskytter staten fra indre og ytre angrep.

Noen vil imidlertid si at Israel ikke er helt som andre vestlige stater. Dette skyldes, blant annet, at religion har fått en så sentral offentlig rolle.¹⁷ Dette henger igjen sammen med, for eksempel, at opprettelsen av staten Israel for mange er tett forbundet med en religiøs identitet. For en del religiøse og nasjonalistiske jøder er et bibelsk definert «stor-Israel» et langt viktigere mål enn fred med palestinere.

Også sivilrettslig står religion sterkt i Israel, igjen knyttet til spørsmål om jødisk identitet. Mange sivilrettslige forhold bestemmes av individets religiøse tilhørighet. Familieretten styres av parallelle religiøse rettssystemer, for jøders del av det ortodokse hovedrabbinatet, mens muslimer og kristne er underlagt sine religiøse myndigheter.¹⁸ For en rekke familierettslige forhold finnes det ingen borgerlig prosedyre.

Religion viser seg i det offentlige gjennom en rekke religiøse partier i Israel. Etter siste valg, i 2015, gikk valgets vinner, statsminister Benjamin Netanjahu fra Likud (30 seter i Knesset, som har totalt 120 seter), i regjeringskoalisjon med United Torah Judaism (representerer haredim, 6 seter), Shas (representerer sefardiske haredim, 7 seter), Kulanu (sentrumsparti, 10 seter) og Jewish Home (religiøst sionistisk, 8 seter). De palestinske israelerne lagde Joint List, som består av fire sprikende palestinske partier, fra kommunister til islamister, fikk 13 seter til sammen og utgjør dermed den tredje største grupperingen i Knesset.

Ved forrige valgkamp var spørsmålet om militærtjeneste for religiøse jøder et av de store stridsspørsmålene i Israel, hvor loven om tvungen verneplikt for haredim ble vedtatt med to tredjedels flertall i Knesset i 2013. Et spørsmål som aktualiserer staten Israels identitet som jødisk og demokratisk, er diskusjoner rundt et lovfremlegg kalt «nasjonalstatsloven». Målet med lovfremlegget er å

17 Andre momenter som skiller Israel fra andre vestlige stater, er for eksempel brudd på internasjonal rett knyttet til okkupasjonen og stadig ekspansjon av ulovlige bosettinger, kontrollposter og separasjonsmur, restriksjoner og krav om spesielle tillatelser som begrenser palestinernes mobiliteten osv.

18 Noen eksempler: For å kunne regnes som jøde, må man være født av en jødisk mor. Ikke-muslimske kvinner kan gifte seg med muslimske menn, men en muslimsk kvinne kan ikke gifte seg med en ikke-muslimsk mann. I motsetning til de andre religiøse gruppene, har katolske kristne ikke lov til å skille seg.

løse spenningen mellom Israels doble status som jødisk og demokratisk ved å si at det jødiske har fortrinn fremfor det demokratiske (og menneskerettslige), i tilfeller hvor de er i konflikt med hverandre, i en stat betegnet som «et nasjonalhjem for det jødiske folk». Dersom dette går igjennom i en eller annen versjon, kan en konsekvens bli at israelske ikke-jøder, som for eksempel palestinere, har rettigheter som enkeltindivider i landet, men ikke som gruppe.

Andre debatter i det offentlige rom er knyttet til for eksempel hvilken rolle staten skal ha i tradisjonelt religiøse forhold, som sabbatsoverholdelse (lørdagsåpne butikker!), kosher mat, sekulær ekteskapsinngåelse, likekjønnet samliv, medisinske spørsmål, definisjonen av hvem som er jøder, rettigheter for ikke-jøder og også for ikke-ortodokse jødiske grupper.

RELIGION OG POLITIKK: KONFLIKT OG FORSONING

En vanlig hilsen i Israel og Palestina er «fred» – på hebraisk «shalom» og på arabisk «salaam». Men regionen er for tiden mer forbundet med ufred. Midtøstenkonflikten er politisk, knyttet til nasjonal identitet, selvbestemmelse, suverenitet, ressurser og landområder. Religion er en viktig identitetsmarkør i regionen, og blir også brukt som et politisk redskap.

Vi har sett hvordan religion bidrar til å forsterke politiske motsetninger i konflikten. Religion brukes til å så splittelse, hvor for eksempel Abraham-fortellinga anvendes for å begrunne ekspansjon av Stor-Israel, og religiøs identitet brukes til å legitimere fiendebilder, som grensemarkør mot «andre». Når religiøse elementer trekkes inn, fører det også til at konflikten blir transnasjonal, hvor tre store og beslektete religioner med utøvere spredt over hele verden føler at de har aksjer.

I 2009 skrev en gruppe kristne teologer, ledere og engasjerte menighetslemmer fra de fleste kirkene i Israel og Palestina og som er støttet av alle kirkelederne i Jerusalem, et økumenisk dokument kalt Kairos Palestine, hvor de kritiserer at «noen teologer i Vesten forsøker å knytte en bibelsk og teologisk legitimitet til at våre rettigheter blir krenket» og at disses tolkning av Bibelens løfter er «en trussel mot vår eksistensberettigelse» (§2.3.3). **Det de sikter til her, er fortolkninger av det bibelske landløftet, som brukes til å legitimere Israels okkupasjon av Vestbredden og Gazastripen:**

Derfor erklærer vi at enhver bruk av Bibelen for å legitimere eller støtte politiske alternativer og posisjoner som er basert på urett, utøvd av en person mot en annen, eller et folk mot et annet, gjør religionen om til menneskeskapt ideologi og undergraver helligheten, universaliteten og sannheten i Guds ord (§2.4)

Koblingen av religion og politikk er også åpenbar når oppropet oppfordrer til økonomisk boikott av alt som produseres som en del av okkupasjonen og å trekke ut investeringer for slike formål, som virkemidler i en ikkevoldelige

motstand (§§4.2.6., 6.3, 7.1). Forfatterne av Kairos Palestine formidler også noen forsonende toner, når de sier at de to folkene må kunne leve sammen:

Det er Guds land, og derfor må det være et land med forsoning, fred og kjærlighet. Dette er faktisk mulig. Gud har satt oss her som to folk, og Gud gir oss muligheten, hvis vi har vilje til å leve sammen og etablere rettferdighet og fred i landet, slik at det virkelig kan være Guds land (§2.3.1.)

Religion brukes i politisk argumentasjon for å legitimere fiendebilder og okkupasjon i strid med internasjonal rett. Men den symbolske kraften i religion har også et potensiale i arbeidet for forsoning mellom grupper i konflikt. Et tydelig eksempel på et slikt arbeid, er den israelske organisasjonen Rabbis for Human Rights (grunnlagt i 1988). Organisasjonen består av over 100 rabbinere og rabbiner-studenter fra ulike retninger innenfor jødedommen. Arbeidet deres er særlig rettet mot å vise hvordan menneskerettighetsbrudd foregår på Vestbredden og i Israel. De ønsker å fremme den delen av jødisk tradisjon og teologi som handler om medmenneskelighet, i kombinasjon med de universelle menneskerettighetene. Religionsdialog er et annet sted hvor ulike religiøse parter nærmer seg, for eksempel Interreligious Coordinating Council of Israel (ICCI, opprettet i 1991), hvor jødiske, muslimske og kristne ledere fokuserer på undervisning av unge, lærere, religiøse ledere, så vel som journalister og bloggere, for å fremme jødisk-arabisk sameksistens i regionen. Religionsdialog er båret av gode intensjoner om å øke forståelsen for «den andre», selv om de som driver med dette erfarer at veien er lang og skrittene er små.

Et blikk på det religiøse mangfoldet i Israel og Palestina viser med stor tydelighet at religion, kultur, politikk og sosiale faktorer henger tett sammen og ikke kan adskilles. En viss kunnskap om lagene av historie, myter og virkelighetsoppfatninger er viktig for å kunne forstå regionen. I en situasjon rammet av fanatisme, kan man med fordel fri seg fra sort-hvitt-tenkning og heller prøve å skimte en kulturell, etnisk og religiøs mosaikk. Her som ellers er det vesentlig å holde på nyansene og ikke foreta generaliseringer som forsterker en situasjon som kan synes fastlåst. Forholdet mellom religion, identitet og politikk er svært sentralt, hvor religion inngår som et element i beskrivelse av det en definerer som sin kultur eller i en politisk argumentasjon. Her brukes religiøs tilhørighet både til å legitimere fiendebilder og til å arbeide for forsoning mellom grupper i konflikt.

LITTERATUR

Bibelen 2011. Bibelselskapet 2011.

Gilhus, Ingvild Sælid og Mikaelson, Lisbeth, Nytt blikk på religion: Studiet av religion i dag. Pax Forlag 2012.

Kårtveit, Bård Helge, «Tilhørighet og utvandring blant kristne palestinere» i Thorbjørnsrud, Berit S. (red.), De kristne i Midtøsten: Kampen for tilhørighet. Cappelen Damm Akademiske 2015. s. 95-114.

Et sannhetens øyeblikk–Kairos Palestina. 2010, tilgjengelig på www.kui.no.

Opprinnelig tittel: A Moment of Truth: A Word of Faith, Hope and Love from the Heart of Palestinian Suffering. Kairos Palestine, 2009.

Thorbjørnsrud, Berit S., «De kristne i Midtøsten: En Innføring» i Thorbjørnsrud, Berit S. (red.), De kristne i Midtøsten: Kampen for tilhørighet. Cappelen Damm Akademiske 2015, s. 15-36

Tuastad, Dag Henrik, Palestinske utfordringer. Cappelen Damm Akademiske 2014.

World Factbook CIA Gaza Strip: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gz.html>, lastet ned 5. mars 2015.

World Factbook CIA Israel: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html>, lastet ned 5. mars 2015.

World Factbook CIA West Bank: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/we.html> lastet ned 5. mars 2015.

<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3890330,00.html> lastet ned 5. mars 2015.

Kristin Joachimsen, professor ved Det teologiske meningshets-fakultet i Oslo, e-post: Kristin.Joachimsen@mf.no